

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica V (2011)

Janusz Kaliński

Gomułkowskie dylematy modernizacji gospodarki

Niepowodzenia planu sześcioletniego w sferze warunków życiowych ludności i zrównoważonego wzrostu gospodarczego nie powstrzymały decydentów przed forsowaniem tzw. socjalistycznej industrializacji. Wola jej kontynuacji została wyrażona w projektach pierwszego planu pięcioletniego na lata 1956–1960. Dopiero po tragicznym Poznańskim Czerwcu, łącznie z działaniami represyjnymi, wysunięto postulat zmian w polityce ekonomicznej służących poprawie warunków bytowych społeczeństwa i redukcji narosłych dysproporcji gospodarczych¹. Jednak próba łączenia dalszego forsownego wzrostu przemysłowego z szerszym uwzględnieniem celów społecznych nie przyniosła spodziewanych rezultatów, a sytuacja polityczna w kraju nie uległa poprawie.

Wydarzenia października 1956 roku, które przywróciły Władysławowi Gomułce kierownictwo partyjne państwem, wywołały publiczną dyskusję nad kluczowymi problemami gospodarczymi Polski. Pojawiły się liczne wypowiedzi publicystyczne, poświęcone głównie problemom kierowania gospodarką, ale podnoszono także zagadnienia polityki ekonomicznej. Niezależny ekonomista Stefan Kurowski określił realizowany model uprzemysłowienia Polski jako stalinowski. Jego zdaniem, priorytet dla hutnictwa i przemysłu maszynowego doprowadził do zaniedbań w rolnictwie, budownictwie mieszkaniowym, gospodarce komunalnej, przemyśle lekkim i surowcowym. Zahamował rozwój nowoczesnych branż (samochodowej, tworzyw sztucznych) i oddalił perspektywę dogonienia krajów wysoko rozwiniętych. Według Kurowskiego należało dokonać zasadniczych zmian w priorytetach gospodarczych, przede wszystkim kosztem przemysłu ciężkiego i zbrojeniowego, wzmocnić gałęzie dotychczas dyskryminowane w przydziale środków². W polemice z Kurowskim ekonomiści-marksyści bronili zasad „socjalistycznej industrializacji”, ale dostrzegali również zbyt jednostronny charakter stworzonej struktury przemysłu. Niektórzy z nich opowiadali się za pewnym zmniejszeniem nakładów na hutnictwo żelaza

¹ Zob. J. Kaliński, *Polityka gospodarcza Polski w latach 1948–1956*, Warszawa 1986, s. 227 i nast.

² S. Kurowski, *Industrializacja bez przyspieszenia*. „Życia Gospodarcze” 1956, nr 23, s. 3.

i przemysł maszynowy oraz za zwiększeniem środków przeznaczonych dla przemysłu chemicznego, elektrotechnicznego i motoryzacyjnego³.

Publicystyka miała znaczenie dla kształtowania opinii publicznej, jednak dla treści opóźnionego planu pięcioletniego decydujące było stanowisko władz państwowych. Początek 1957 roku przebiegał pod znakiem gorączkowych dyskusji w Komisji Planowania przy Radzie Ministrów (KPRM). Ich podstawą była kwestia przyspieszenia wzrostu płac i spożycia, zwłaszcza dóbr pochodzenia przemysłowego. Uważano, że będzie to możliwe pod warunkiem szybszego rozwoju przemysłu wytwarzającego towary konsumpcyjne, pełnego wykorzystania zdolności produkcyjnych Ziemi Odzyskanych i zakładów zbrojeniowych dla produkcji rynkowej oraz odtworzenia drobnego, prywatnego przemysłu i rzemiosła. Z postulatami członków KPRM, dotyczącymi podniesienia produkcji konsumpcyjnej, zgadzał się jej przewodniczący Stefan Jędrychowski. Przeciwny był jednak projektowi ograniczenia wzrostu przemysłu maszynowego i obronnego oraz domagał się zwiększenia inwestycji w hutnictwie stali szlachetnych. Twierdził, że: „Z punktu widzenia dłuższej perspektywy rozwojowej zasada szybszego wzrostu produkcji środków wytwórczości, pozostaje nadal słuszna”⁴.

W dyskusji sejmowej nad planem na 1957 roku postowie z PZPR generalnie akceptowali konieczność dalszego rozwoju hutnictwa, górnictwa węgla kamiennego, kopalnictwa rud i energetyki, uzasadniając ją potrzebami gospodarki narodowej i eksportu. Pojawiały się jednak głosy (Jerzy Olszewski) postulujące rozwój przemysłu chemicznego kosztem górnictwa węglowego, spotykającego się na rynkach światowych z silną konkurencją ropy naftowej⁵. Szczególnie krytycznie ocenił dotychczasowy rozwój przemysłowy poseł Stefan Kisielewski (klub poselski „Znak”). Twierdził, że inwestycje w przemysł ciężki nie uwzględniały możliwości surowcowych i technicznych Polski. W rezultacie powstały zakłady uzależnione od importu zaopatrzeniowego, powodującego ich deficytowość. Uważał, że w celu ograniczenia dalszych strat, należy przekształcać i modernizować zakłady, a niektóre poddać likwidacji⁶.

Spory publicystyczne i polityczne wskazywały na powszechne prawidłowe pojmowanie wad struktury gospodarczej, stworzonej do połowy lat 50. Ich przewyciężenie uzależnione było od warunków politycznych, szczególnie od woli kontynuowania przez władzę zapowiedzianych w październiku 1956 roku reform. Tymczasem, przywództwo państwowe szybko wytracało rozpęd reformatorski. Już w maju 1957 roku. Władysław Gomułka ogłosił zakończenie okresu preferencji dla

³ Por. wypowiedzi: J. Gwiazdziński, *Czy rozwijać w Polsce hutnictwo żelaza?*, „Gospodarka Planowa” 1957, nr 4, s. 7; M. Mieszczankowski, *Koncepcje Kurowskiego a rzeczywistość*, „Życie Gospodarcze” 1957, nr 12, s. 5; [w:] O. Lange, *Dyskusja o polskim modelu gospodarczym*, Warszawa 1957, s. 14.

⁴ Protokół nr 2 z posiedzenia KPRM odbytego w dniu 5 II 1957. AAN, KPRM, t. 8, k. 4 i nast.; Protokół nr 4 z posiedzenia KPRM odbytego w dniu 8 III 1957. AAN, KPRM t. 8, k. 24; Sprawozdanie stenograficzne z 4 posiedzenia Sejmu PRL w dniu 9 marca 1957, ł. 15 i nast.

⁵ Sprawozdanie stenograficzne z 6 posiedzenia Sejmu PRL w dniach od 24 do 28 kwietnia 1957, ł. 78 i nast.; Posiedzenie Komisji Planu Gospodarczego, Budżetu i Finansów w dniu 18 VI 1957, „Biuletyn Prasowy Sejmu” 1957, nr 59, s. 8.

⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 6 posiedzenia..., ł. 66 i nast.

inwestycji konsumpcyjnych i wezwał do ponownego przyspieszenia procesu industrializacji kraju⁷.

W Komisji Planowania odżyły tendencje do forsowania rozwoju przemysłu ciężkiego i surowcowego. Jej Zespół Wojskowy domagał się dodatkowych nakładów inwestycyjnych na przemysł zbrojeniowy⁸. Dążenie do wzmożenia procesów inwestycyjnych w tradycyjnych gałęziach przemysłu znalazło wyraz w planie pięcioletnim na lata 1956–1960, uchwalonym przez sejm w lipcu 1957 roku. Formalnie przyświecał mu cel szybkiego podniesienia stopy życiowej ludności i likwidacji narosłych dysproporcji gospodarczych. Jednak głębsza analiza wskazywała na przyjęcie proporcji charakterystycznych dla planu sześcioletniego, czyli przewagi dynamiki wytwórczości tradycyjnych środków inwestycyjnych nad dobrami konsumpcji⁹.

Pospieszne wycofanie się ekipy Gomułki z reform nie tylko zaważyło na procesie demokratyzacji systemu, ale także wpłynęło na rozstrzygnięcia w sferze gospodarczej. Uniemożliwiło swobodną dyskusję wokół problemów strategii gospodarczej i wzmocniło tendencje zachowawcze w środowisku ekonomicznym. Przewodniczący KPRM Stefan Jędrzychowski uważał, że ponowne przyspieszenie industrializacji umożliwi doścignięcie krajów wysoko rozwiniętych, co bezpośrednio nawiązywało do głoszonej wówczas tezy Nikity Chruszczowa o współzawodnictwie między socjalizmem i kapitalizmem na gruncie gospodarczym. Przywódca radziecki zapowiedział „dogonienie i prześcignięcie” pod względem produkcji na jednego mieszkańca najbardziej rozwiniętych państw kapitalistycznych. W warunkach polskich konieczność przyjęcia dynamicznego tempa uprzemysłowienia wiązano także z potrzebą zapewnienia po 1960 roku nowych miejsc pracy dla licznych roczników powojennych. Młoda siła robocza zasilić miała w pierwszej kolejności przemysł, budownictwo, transport i usługi¹⁰.

Debatom politycznym i tworzeniu planów średnioterminowych towarzyszyły prace zmierzające do przygotowania długofalowego programu zmian w gospodarce. Koncentrowały się one w Komisji Planowania, przy dużym wkładzie profesora Michała Kaleckiego, który w drugiej połowie 1957 roku stanął na czele Komisji Głównej Planu Perspektywicznego¹¹. Plan perspektywiczny obejmował lata 1961–1975 i zakładał zwiększenie zatrudnienia poza rolnictwem, szczególnie w usługach, przybliżając strukturę gospodarki polskiej do obserwowanej w krajach wysoko rozwiniętych. Przewidywał restrukturyzację eksportu polegającą na zmniejszeniu

⁷ J. Ptasieński, *Drugi zwrot. Gomułka u szczytu powodzenia*, Warszawa 1988, s. 89 i nast.; Stenogram IX plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15–18 maja 1957, AAN, KC PZPR 237/II–18, k. 90.

⁸ Protokół nr 23 z posiedzenia Prezydium KPRM w dniu 13 IV 1957, AAN, KPRM, t. 1, k. 133 i nast.; Protokół nr 28 z posiedzenia Prezydium KPRM w dniu 2 V 1957, AAN, KPRM t. 1, k. 163 i nast.

⁹ Uchwała Sejmu PRL z dnia 12 lipca 1957 o Planie Rozwoju Gospodarczego w latach 1956–1960, DzUPRL 1957, nr 40, poz. 179.

¹⁰ J. Smaga, *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917–1991*, Kraków 1992, s. 214; Stenogram XI plenarnego posiedzenia Komitetu Centralnego PZPR w dniach 27 i 28 lutego i 1 marca 1958, AAN, KC PZPR 237/II–21, k. 11.

¹¹ J. Osiatyński, *Michała Kaleckiego pierwszy plan perspektywiczny rozwoju gospodarczego Polski*, „*Ekonomista*” 1982, nr 3–4, s. 322–323.

wywozu surowców i półfabrykatów oraz powiększeniu sprzedaży nowych produktów przemysłowych¹². Koncepcja planu perspektywicznego tworzyła przesłanki do unowocześnienia i racjonalizacji struktury przemysłowej kraju oraz modernizacji rolnictwa.

Dyskusja wokół planu perspektywicznego zaangażowała środowiska naukowe, dziennikarskie i polityczne. Obfitowała w wiele odważnych wypowiedzi, postulujących konieczność unowocześnienia polskiej gospodarki¹³. Los planu perspektywicznego przesądziło plenum KC PZPR w październiku 1958 roku, którego atmosfera przypominała osławioną „dyskusję cupowską” z roku 1948. Tym razem dla zdyskredytowania koncepcji specjalistów zarzucono im, że nie planowali zakończenia do 1975 roku procesu budowy ustroju socjalistycznego w Polsce¹⁴.

Władze PZPR forsowały strategię przyspieszenia wzrostu przemysłowego z preferencjami dla rozwoju bazy surowcowej i paliwowo-energetycznej, wielkiej chemii oraz przemysłu maszynowego. Czołowy ekonomista partii Eugeniusz Szyr, uzasadniając proporcje inwestowania, twierdził, że „przeważający rozwój przemysłu ciężkiego jest prawem historycznym, które działa we wszystkich formacjach społeczno-ekonomicznych”¹⁵. W 1959 roku zgodnie z decyzjami III Zjazdu PZPR nakłady inwestycyjne skoncentrowano w górnictwie węgla kamiennego i węgla brunatnego, dostarczającego paliwo nowym elektrowniom. Zgodny z tendencjami światowymi wzrost udziału ropy naftowej i gazu w bilansie paliwowym Polski gwarantowała budowa ropociągu z ZSRR i zakładów rafineryjno-petrochemicznych. Rozbudowywano zdolności produkcyjne stali, aluminium i miedzi oraz nawozów i włókien sztucznych, a przede wszystkim kwasu siarkowego na bazie krajowych złóż siarki. Zdecydowanie na drugim planie znalazły się przedsięwzięcia modernizacyjne, nie tylko w przemyśle lekkim i rolno-spożywczym, ale także w maszynowym.

Problem modernizacji gospodarki budził wśród decydentów kontrowersje, których tłem była konieczności wchłonięcia przez gospodarkę wyżu demograficznego. Według ocen partyjnych w latach 1961–1965 przybyć miało blisko 1 mln osób w wieku produkcyjnym, a w następnej pięcioletce około 1,5 mln osób. Postawiło to pod znakiem zapytania politykę szerokiego wdrażania postępu technicznego. Dylemat nowoczesności i pełnego zatrudnienia zamierzano rozwiązać przez stosowanie zróżnicowanych sposobów produkcji. Nowoczesna technika zasilić miała przemysł ciężki i maszynowy oraz inne gałęzie pracujące na importowanych surowcach, natomiast w dziedzinach wykorzystujących krajową bazę surowcową propagowano metody pracochłonne. Z jednej strony uważano, że należy dążyć do maksymalnego wzrostu zatrudnienia przez tworzenie tanich miejsc pracy. Z drugiej proponowano, aby na obszarach uprzemysłowionych inwestować w nowocze-

¹² Wstępne tezy ogólnych założeń planu perspektywicznego na lata 1961–1975, AAN, CUP, t. 79/37, s. 6 i nast.

¹³ Konferencja w sprawie wytycznych planowania perspektywicznego PRL na lata 1961–1975, „Z Prac Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN” 1958, nr 7, s. 5.

¹⁴ Stenogram XII Plenarnego Posiedzenia KC PZPR w dniach 15, 16, 17, 18 października 1958, AAN, KC PZPR 237/II–22, k. 124.

¹⁵ E. Szyr, *Niektóre problemy rozwoju gospodarki narodowej w latach 1959–1965*, Warszawa 1959, s. 15.

sną technikę i rozwijać kapitałochłonne metody produkcji, natomiast na terenach z nadwyżkami siły roboczej lokować pracochłonne dziedziny wytwórczości¹⁶.

Ograniczonej modernizacji sprzyjać miała, zaktywizowana w połowie lat 60., polityka licencyjna. Postanowiono zwiększyć zakup licencji przemysłowych w państwach kapitalistycznych, przeznaczając na ten cel w latach 1966–1967 dwukrotnie więcej dewiz niż w dwuleciu 1964–1965. Dodatkowe sumy zamierzano skierować na niezbędny import kooperacyjny dla produkcji wyrobów licencyjnych¹⁷. Symbolem nowych tych tendencji stał się zakup licencji samochodu FIAT 125 dla fabryki na warszawskim Żeraniu.

Dążąc do rozszerzenia oferty eksportowej polskiego przemysłu, nie odstępowano od zasady, że podstawowym partnerem handlowym Polski są kraje Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), gwarantujące zbyt produktów przemysłu w zamian za sprzęt inwestycyjny i surowce. Za orientacją na rynki wschodnie zdecydowanie opowiadał się W. Gomułka, mimo nieskrywanego przekonania, że kupowane tam towary charakteryzował niski w porównaniu z produktami zachodnimi poziom nowoczesności¹⁸. Ciągły niepokój przywódcy partii oraz w gremiach decyzyjnych państwa budziła rosnąca integracja Europy Zachodniej¹⁹. W październiku 1966 roku W. Gomułka powiedział na ten temat: „Z uwagi na strukturę naszego eksportu do krajów zachodnioeuropejskich Polska może na tym najbardziej ucierpieć. Trzeba więc jak najwcześniej podejmować kroki zapobiegawcze”²⁰.

W konsekwencji w 1967 roku opracowano program przystosowania gospodarki polskiej do zmian związanych z działalnością Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG). Przewidywał on dalsze zacieśnienie więzów handlowych z ZSRR i innymi krajami obozu wschodniego²¹. Jednocześnie w kontaktach gospodarczych z krajami kapitalistycznymi dążono do zmiany dotychczasowej struktury wymiany towarowej. Chodziło o zwiększenie eksportu atrakcyjnych wyrobów przemysłu przetwórczego, poprzez podniesienie ich jakości i nowoczesności. Wywóz obejmować miał także niektóre surowce i artykuły rolno-spożywcze, gwarantujące wysoką opłacalność transakcji. Rozważano możliwość sprzedaży węgla przetworzonego na energię elektryczną²².

Po latach forsowania bardzo szerokiego spectrum produkcji przemysłowej, noszącego znamiona autarkii, dopiero w tezach na V Zjazd PZPR w 1968 roku pojawiło się istotne stwierdzenie: „Należy położyć nacisk przede wszystkim na rozwój tych

¹⁶ Stenogram IV plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 21, 21 i 22 stycznia 1960, AAN, KC PZPR 237/II-25, k. 50.

¹⁷ Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965, AAN, KC PZPR 237/II-42, k. 3 i nast.

¹⁸ Tamże, k. 319.

¹⁹ Por. *Władysław Gomułka. Dyskusja redakcyjna*, „Z Pola Walki” 1983, nr 2, s. 82–83.

²⁰ Stenogram VI plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 28 i 29 października 1966, AAN, KC PZPR 237/II-44, k. 275.

²¹ Wstępny program przystosowania gospodarki Polski do zmiany warunków światowego rynku, kapitalistycznego w związku z rozwojem integracji zachodnioeuropejskiej, AAN, CUP, t. 278/5, s. 252.

²² „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1965, nr 137, s. 1.

gałęzi produkcji, w których Polska w porównaniu z innymi krajami może osiągnąć najkorzystniejsze wskaźniki ekonomiczne oraz posiada odpowiednie możliwości uzyskania szybkiego postępu technicznego²³. Z tezami partyjnymi współbrzmiała wypowiedź wiceministra obrony narodowej gen. Józefa Urbanowicza: „W kręgu naszego szczególnego zainteresowania pozostaje rozbudowa przemysłu elektronicznego, lotniczego, okrętowego i niektórych innych odcinków przemysłu specjalnego, jako dziedzin gospodarki narodowej w sposób bezpośredni warunkujących odpowiednie wyposażenie wojska²⁴.”

W uchwałach V Zjazdu znalazło się szereg niekonsekwencji i rozbieżności w stosunku do Tez, co stanowiło wyraz ścierania się różnych poglądów na politykę gospodarczą. Projektowanemu przyspieszeniu dynamiki wytwórczości nowoczesnych wyrobów przemysłu przetwórczego towarzyszyć miała dalsza rozbudowa bazy surowcowej i paliwowej. Koncepcję specjalizacji polskiego przemysłu ograniczono do branży elektromaszynowej, związanej z rynkami zagranicznymi. Zakładom podejmującym opłacalny eksport obiecywano nowoczesne środki produkcji, licencje i kwalifikowane kadry. Przywileje przyznawano producentom obrabiarek, elementów automatyki, aparatów i maszyn elektrycznych, maszyn drogowych i budowlanych oraz silników spalinowych²⁵. Generalnie, mimo oporu ze strony grup zachowawczych, zwłaszcza skupionych wokół kompleksu surowcowo-energetycznego, deklarowano kształtowanie nowocześniejszej struktury gospodarczej kraju.

Przesłanki dokonania gruntowniejszych zmian w polityce strukturalnej związane były z obserwacją zjawisk zachodzących w gospodarce światowej, a także prób podejmowanych w niektórych krajach bloku wschodniego (Czechosłowacja, NRD, Węgry)²⁶. Cenzura umożliwiła publiczne prezentowanie trudnych problemów gospodarczych. Aleksander Paszyński na łamach „Polityki” poruszył kwestie presji inwestycyjnej, zbytniego zaangażowania w przemysł wydobywczy i niedorozwoju sfery nieprodukcyjnej. Uważał, że hamują one proces unowocześnienia struktury ekonomicznej kraju i wzrostu efektywności gospodarowania, a także dynamikę stopy życiowej ludności²⁷. Prof. Józef Pajestka pisał, że rozwój krajowej bazy surowcowej stał się ważnym powodem wzrostu kapitałochłonności i niskiej efektywności produkcji²⁸.

Publicystyka wyrażała determinację części ekonomistów wdrożenia nowych elementów polityki gospodarczej. Również władze PRL, zniecierpliwione miernymi efektami współpracy międzynarodowej, zwiększyły swoją aktywność w RWPG.

²³ Tezy KC PZPR na V Zjazd uchwalone 10 lipca 1968 r. przez XII Plenum KC, AAN, KC PZPR 237/II, k. 495–496.

²⁴ Stenogram XII plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 8 i 9 lipca 1968, AAN, KC PZPR 237/II-49, k. 471.

²⁵ *V Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 11–16 listopada 1968 r. Podstawowe materiały i dokumenty*, Warszawa 1968, s. 233 i nast.

²⁶ B. Gliński, *Zarządzanie gospodarką socjalistyczną. Logika postępu*, Warszawa 1980, s. 187.

²⁷ A. Paszyński, *Każdemu po 40 tysięcy*, „Polityka” 1969, nr 5, s. 4.

²⁸ J. Pajestka, *Niektóre problemy strategii rozwoju ekonomicznego Polski Ludowej*. „Nowe Drogi” 1969, nr 7, s. 24–25.

W 1967 roku, w liście do partii radzieckiej kierownictwo PZPR pisało o zastoju w pracach RWPG i zaznaczającej się dezintegracji krajów członkowskich oraz zaopóźnieniach w stosunku do państw kapitalistycznych w zakresie przemysłu maszynowego i chemicznego²⁹.

Na sesji RWPG w 1969 roku W. Gomułka w dramatycznym przemówieniu uwytklił różnice w poziomie rozwoju gospodarczego i technicznego między Wschodem i Zachodem. Podkreślił zacofanie państw RWPG pod względem nowoczesności technologii i wyrobów. Uważał, że środkiem do likwidacji rozpiętości może być rozwój międzynarodowej specjalizacji i kooperacji w ramach RWPG, przy wykorzystaniu stosunków towarowo-pieniężnych³⁰. Brak zrozumienia dla tych spraw ze strony większości członków RWPG sprawił, że wróciły one na XXIV sesji w maju 1970 roku. Jednak i ta sesja, na skutek zasadniczych rozbieżności między uczestnikami nie przyniosła konkretnych ustaleń³¹.

Rozbieżności w RWPG hamujące procesy integracyjne, a nawet dotyczące krajów członkowskich w produkcji specjalizacji przemysłowej, wywoływały coraz większe trudności w rozwoju gospodarczym poszczególnych państw członkowskich. Niektóre z nich, jak np. Rumunia, próbowały szukać wyjścia przez nawiązanie współpracy z krajami kapitalistycznymi. W tym kierunku poszła także Polska, podpisując w grudniu 1970 roku układ polityczny z RFN, którego konsekwencją miało być ożywienie kontaktów gospodarczych nie tylko z Niemcami, ale z całym Zachodem.

Niekorzystny rozwój sytuacji gospodarczej kraju i wpływ uwarunkowań zewnętrznych skłoniły kierownictwo PZPR do skonkretyzowania nowych elementów polityki gospodarczej, zarysowanych na V Zjeździe PZPR. Uznano, że centralnym problemem będzie selektywny rozwój poszczególnych branż i grup wyrobów, przez koncentrację środków inwestycyjnych w wybranych dziedzinach. Prof. J. Pajestka pisał, że projektowane preferencje dotyczyć powinny przemysłu elektromaszynowego i chemicznego, jako gałęzi będących nośnikami postępu technicznego, ważnymi z punktu widzenia rozwoju eksportu i poprawy zaopatrzenia rynku. Jego zdaniem, nowa polityka strukturalna przyczynić się miała do uzyskania większej specjalizacji przez polską gospodarkę oraz do wkroczenia na drogę rewolucji naukowo-technicznej³².

Koncepcję selektywnego rozwoju przemysłu wsparto ideą przechodzenia do intensywnego wzrostu gospodarczego. Jego podstawą miała być koncentracja i specjalizacja produkcji oraz optymalne wykorzystanie zdolności produkcyjnych, czasu pracy maszyn i ludzi. Szybki rozwój produkcji w wybranych branżach wiązano z udoskonaleniem powiązań organizacyjnych, usprawnieniem kooperacji oraz

²⁹ Projekt listu do KC KPZR w sprawie sytuacji w RWPG, AAN, KC PZPR 237/X-132, k. 126.

³⁰ „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1969, nr 188, s. 9; Zob. też: B. Jaszczuk, *Zaorany dorobek „Polityka”* 1983, nr 53, s. 4.

³¹ Informacja o pracach związanych z przygotowaniem układu o rozwoju socjalistycznej integracji gospodarczej, AAN, KC PZPR 237/X-188, k. 16.

³² J. Pajestka, *Strategia rozwoju i metody budowy planu 5-letniego 1971–1975*, [w:] *Strategia intensywnego rozwoju gospodarki*, PWE, Warszawa 1970, s. 114–115.

integracją zaplecza naukowo-technicznego z produkcją. Postanowiono powołać do życia kombinaty przemysłowe, spełniające wyżej wymienione funkcje³³.

Sekretarz ekonomiczny KC PZPR Bolesław Jaszczuk, z którego nazwiskiem coraz częściej wiązano przejście do nowej polityki, twierdził, że jest ona w stanie zahamować trwający spadek produktywności środków trwałych i wydajności pracy oraz rosnące zużycie surowców i materiałów. Uważał, że właśnie na tym polu powiększał się niebezpiecznie dystans między Polską a krajami wysoko uprzemysłowionymi. Zdaniem Jaszczuka odwrócenie tych niekorzystnych tendencji możliwe było dzięki intensyfikacji i modernizacji produkcji, opłacalnych branż³⁴.

Integralną częścią polityki selektywnego i intensywnego rozwoju był zamiar wprowadzenia w styczniu 1971 roku nowego systemu bodźców materialnego zainteresowania pracowników przemysłu. Chodziło o powiązanie wzrostu płac z poprawą wyników ekonomicznych poszczególnych przedsiębiorstw. Zarobki uzależniono od wzrostu wydajności pracy i obniżki kosztów wytwarzania, wykorzystując w tym celu skomplikowany system syntetycznych i odcinkowych zadań premiowych³⁵.

Nowy system bodźców spotkał się z bardzo nieprzychylnym przyjęciem ze strony załóg fabrycznych, o czym sygnalizowały nawet komitety wojewódzkie PZPR³⁶. Powszechnie domagano się jego modyfikacji i odsunięcia terminu wdrożenia. Władze całkowicie zbagatelizowały te opinie, co w powiązaniu ze stagnacją płac, pogarszającym się zaopatrzeniem w towary konsumpcyjne oraz ujawniającym się bezrobociem stało się podstawową przesłanką kolejnego buntu przeciwko komunistycznym władzom. Jego detonatorem była podwyżka cen żywności, głównie mięsa, w połowie grudnia 1970 r. Tragiczne wydarzenia na Wybrzeżu i odejście skompromitowanej ekipy Gomułkowskiej oznaczały odrzucenie przygotowywanego programu istotnej modernizacji struktury gospodarczej kraju³⁷.

W wyniku kontynuowania po niewielkich korektach, polityki ekonomicznej ukształtowanej w latach planu sześcioletniego struktura gospodarki polskiej na przełomie lat 60. i 70. niekorzystnie różniła się od ukształtowanej w państwach kapitalistycznych. W porównaniu z krajami o gospodarce rynkowej niedostateczny był udział w ogólnym zatrudnieniu przemysłu przetwórczego, szczególnie maszynowego i chemicznego oraz nowoczesnych branż, jak elektronika i automatyka. Zbyt dużą rolę odgrywał przemysł wydobywczy, głównie węglowy. Koncentracja nakładów w kapitałochłonnym przemyśle wydobywczym ograniczała możliwości rozwojowe innych dziedzin, zwłaszcza podatnych na absorpcję zdobyczy nauki

³³ Uchwała nr 193 Rady Ministrów z dnia 23 października 1969 r. w sprawie kombinatów przemysłowych i budowlanych, „Monitor Polski” 1969, nr 46, poz. 362.

³⁴ Stenogram IV plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 14 i 15 listopada 1969, AAN, KC PZPR 237/II-53, k. 256; B. Jaszczuk, *Polityka intensywnego rozwoju*, [w:] *Strategia...*, s. 23 i nast.

³⁵ Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 19 i 20 maja 1970 r. AAN, KC PZPR 237/II-54, k.373 i nast.

³⁶ Notatka z przebiegu konsultacji zorganizowanych przez komitety wojewódzkie w sprawie systemu bodźców materialnego zainteresowania pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych, AAN, KC PZPR 237/XXX-41, k. 14.

³⁷ Zob. Ł. Dwilewicz, *Polska polityka gospodarcza w latach 1968–1971*, Warszawa 2008, maszynopis.

i techniki. Prowadziło to do dalszego rozmiękania się tendencji rozwojowych przemysłu polskiego z trendami występującymi na Zachodzie³⁸.

Wielkim problemem stawała się luka technologiczna, związana z opóźnieniem naszego przemysłu w stosunku do krajów najwyżej rozwiniętych. Jej źródło tkwiło w niedostatecznym postępie naukowo-technicznym i małym udziale Polski w międzynarodowej wymianie myśli technicznej. O luce technologicznej świadczył m.in. fakt, że Polska, która w 1970 roku miała udział w światowej produkcji przemysłowej w wysokości 2%, posiadała zaledwie 0,1% komputerów zainstalowanych na świecie. Wskaźnik nasycenia komputerami w USA był 70 razy, a w Wielkiej Brytanii 18 razy wyższy niż w Polsce³⁹.

Świadectwem niskiego poziomu nowoczesności gospodarki i braku zdecydowanej specjalizacji przemysłowej były wyniki handlu zagranicznego. W 1970 roku wielkość eksportu na 1 mieszkańca, liczona w dolarach, wynosiła 108, co odpowiadało poziomowi Chile i Iraku, krajów wybitnie surowcowych. Wśród krajów RWPG gorszą pozycją pod tym względem miały tylko Rumunia i autarkicznie nastawiony Związek Radziecki⁴⁰.

Ogólny obraz struktury gospodarczej Polski w 1970 roku prezentują dane o zatrudnieniu. W sektorze I (rolnictwo i leśnictwo) zatrudnionych było 36,5% ogółu ludności czynnej zawodowo, w sektorze II (przemysł i budownictwo) 36,2%, a w III (usługi) 27,3%. W Hiszpanii, która jeszcze na początku lat 50. stała gospodarczo niżej od Polski, podobne wskaźniki kształtowały się następująco: 26%, 38% i 36%, zaś w Wielkiej Brytanii odpowiednio (dane z 1969 r.): 3,1%, 46,6% i 50,3%⁴¹.

Wysoki odsetek ludności zatrudnionej w rolnictwie, związany z niskim poziomem uprzemysłowienia i nieracjonalną strukturą agrarną, stawiał Polskę w rzędzie państw słabo rozwiniętych gospodarczo, a niski odsetek zatrudnionych w usługach dowodził niedostatecznego poziomu stopy życiowej ludności. Potwierdzała te niekorzystne zjawiska struktura wydatków gospodarstw domowych, w której 49% stanowiła żywność i napoje. Również wyposażenie gospodarstw domowych kontrastowało ze wzrostem przemysłowym kraju. W 1970 roku samochody osobowe posiadało 5% rodzin, chłodziarki 28%, odbiorniki telewizyjne 45% i odbiorniki radiowe 50% rodzin. Dodatkowo w latach 1969–1970 pojawiły się problemy na rynku pracy. Informacje z pośrednictwa pracy wskazywały na przewagę liczby zarejestrowanych poszukujących pracy nad liczbą wolnych miejsc pracy⁴².

Zacofanie i peryferyjne cechy polskiej gospodarki były następstwem wdrożenia i podtrzymywanie systemu gospodarki centralnie kierowanej. Od początku wykazywał on niską efektywność i niezdolność do innowacyjności. Podejmowane w sposób biurokratyczny, bez znamion systemu próby modernizacji sprowadzały się do imitacji i substytucji. Dodatkowo w okresie gomułkowskim dążenia moder-

³⁸ S. Kuziński, *O niektórych cechach rozwoju sił wytwórczych w 40-leciu*, „Nowe Drogi” 1984, nr 4, s. 62.

³⁹ A. Karpiński, *Gospodarcza pozycja Polski w świecie*, Warszawa 1973, s. 306.

⁴⁰ Tamże, s. 251. Zob. też P. Bożyk, B. Wojciechowski, *Handel zagraniczny Polski 1945–1969*, Warszawa 1971, s. 172 i nast.

⁴¹ A. Karpiński, *Gospodarcza pozycja...*, s. 91.

⁴² Rocznik Statystyczny 1971, GUS, Warszawa 1971, s. 119 i 571.

nizacyjne starły się z koniecznością wchłonięcia przez gospodarke powojennego wyżu demograficznego. Rezultaty nie były satysfakcjonujące ani na gruncie gospodarczym, ani w sferze społecznej⁴³.

Bibliografia

- Bałtowski M., *Gospodarka socjalistyczna w Polsce. Geneza-rozwój-upadek*, Warszawa 2009
- Chumiński J. (red.), *Modernizacja czy pozorna modernizacja. Społeczno-ekonomiczny bilans PRL 1944–1989*, Wrocław 2010
- Dwilewicz Ł., *Polska polityka gospodarcza w latach 1968–1971*, Warszawa 2008, msp. Kościk E., Głowiński T. (red.), *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, Wrocław 2007
- Kaliński J., *Polityka gospodarcza Polski w latach 1948–1956*, Warszawa 1986
- Salwa-Syzdek E., Kaczmarek T., *Władysław Gomułka i jego epoka*, Warszawa 2005

The Gomułka dilemmas of modernization of the economy

Abstract

The rule of Władysław Gomułka in the period 1956–1970 began in an atmosphere of hope for change in the economic system and economic policy. And indeed, the end of the 1950s brought a number of activities of the communist authorities, which included limited attempts at modernization. However, pressure from the Soviet Union, implementing the slogan of competition between socialism and capitalism on the economic basis, made Gomułka's government re-accelerate the so-called socialist industrialization. Only in the late 1960s, despite opposition from conservative groups centered around the raw material, energy and military complex, was it concluded that the central issue would be the selective development of particular industries and groups of products by concentrating investments in selected areas. The political events resulting in the removal of Gomułka from power prevented the implementation of the policy of selective development. As a result, in the 1960s, the Polish economy was characterised by low efficiency and inability to innovate. The bureaucratic manner of attempts at modernization resulted in imitation and substitution. Moreover, in the Gomułka period, the drive towards modernization clashed with the necessity to absorb the baby boom by the economy. The effects were not satisfactory either in the economic or the social area.

Janusz Kaliński

prof. dr hab., absolwent Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (obecnie Szkoła Główna Handlowa w Warszawie). Na tej uczelni uzyskał stopień doktora, doktora habilitowanego i tytuł profesora. Pracuje na stanowisku profesora zwyczajnego w Katedrze Historii Gospodarczej i Społecznej SGH, jednocześnie profesora nadzwyczajnego na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Podstawowe zainteresowania naukowe: najnowsza historia gospodarcza Polski i historia gospodarcza powszechna XIX i XX wieku. Ostatnio opublikował m.in.: *Od Wielkiego Kryzysu Gospodarczego do Wielkiego Kryzysu Finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929–2009*, Białystok 2009, [red. naukowa z M. Zaleskiej]; *Polskie osiągnięcia gospodarcze. Perspektywa historyczna*, [red. nauk.], Warszawa 2010; *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989–2004*. Warszawa 2009.

⁴³ Zob. wypowiedzi Piotra Korysia i Wojciecha Morawskiego, [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, pod red. E. Kościk i T. Głowińskiego, Wrocław 2007, s. 326 i nast.